

Kırgız Destanlarında İntikam Duygusu ve İntikam Biçimleri Sense of Revenge and Revenge Formats in Kyrgyz Epics

Abdulsalam Arvas*

Özet:

Sevgi, nefret, hüznün, kıskançlık hisleri kadar güçlü olan “İntikam duygusu”, dünyada destancılık geleneğinde önemli bir yer tutan Türk destanlarına da yansımını tır. Mesela ç O uz’a ba kaldıran Aruz, Bamsı Beyrek’i kendi tarafına çekemeyince onu kılıçla yaralamaktadır. Evine yaralı dönen Bamsı Beyrek’in son iste i öcünün alınmasıdır. Nitekim, ç O uz’la Dı O uz’un kar ı kar ıya gelmesinden sonra Aruz öldürölür ve Beyrek’in öcü alınır. Bu makalede Manas, Semetey, Er E im, Kozuke ve Bayan, Munduk ve Zardık, -e Au (k, 1 Em !

Kocaca . The manner and means of revenge are classified. A Turkish translation is provided for the Kyrgyz texts quoted in the article.

Keywords: Kyrgyz epics, Manas, Semetey, Er E im, Kozuke and Bayan, Munduk and Zardık, ırdakbek, E imkul and Zuura, Canıl Mırza, Kocaca , Revenge.

Türkçe Sözlük'te “öç” olarak açıklanan “intikam”¹ kelimesi, ki inin daha önce kendisine yapılan herhangi bir kötülü e kar ılık vermesi olarak ifade edilebilir. ntikam duygusu; tıpkı sevgi, nefret, kaygı, hüzn, kıskançlık vb. gibi insano lunda mevcut olan güçlü hislerden biridir. İlk insanın yeryüzüne geli iyle birlikte ortaya çıkan bu his, insano lunun yaradılı özelliklerindedir. Kabil'in, karde i Habil'i öldürmesinin temelinde de bu duygu yer almaktadır.

Bu kadar güçlü olan intikam hissi, destancılık gelene inde dünyada zirve olan Türk destanlarına da yansıma tır. Mesela Aruz, ç O uz'a ba kaldırarak Bamsı Beyrek'i kendi tarafına çekmek ister, ama Beyrek bu teklifi kabul etmeyince onun tarafından kılıç darbesiyle yaralanır. Evine yaralı dönen Bamsı Beyrek'in son iste i öcünün alınmasıdır. Nitekim, ç O uz'la Dı O uz'un kar ı kar ıya gelmesinden sonra Aruz öldürülür ve Beyrek'in öcü alınmı olur. Segrek'in, a abeyi Egrek'i; Yegenek'in, babası Kazılık Koca'yı; Uruz'un, babası Salur Kazan'ı tutsaklıktan kurtarmak için dü mana saldırımlarının esas sebebi de intikam almaktır. Bo açhan'ın da babası Dirsehan'ı kırk namertten kurtardı nı ve onlardan öcünü aldı nı hatırlatmak gerekir. Bu ba lamda destanlarda yer alan intikam motifinin, olayların geli iminde önemli bir fonksiyonu oldu u dü ünmesini kabul etmek gerekir.

ntikam alma hususu, tüm Türk topluluklarının kahramanlık destanlarına yansıyan temel motiflerden biridir. Mehmet Aça, bir makalesinde bahadırın obasının, ilinin dü man tarafından ya malanmasının, ailesinin tutsak edilmesinin ya da ortadan kaldırılmasının ve öksüz-yetim

yere sahip oldu unu; Kazak, Kırgız, Altay, or, Hakas, Tıva gibi Türk topluluklarının k_ ramanlık destanlarının koneliklerinin gözden geçirildi inde destan a \$ ramanının, obasını ya malayan, ulusunu veya ana babasını tutsak eden ya da öldüren dü man han ve k_ lelere a r ı yürüttü ü intikam mücadelesinin sıklıkla i lendi inin altını çizmektedir.² yazısına öyle devam etmektedir: “Bazı destanlarda bahadırların babaları, destanın ba nda

¹ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 1092.

² Mehmet Aça, “Türk Kahramanlık Destanlarının Öksüz-Yetim Bahadırları”, *Milli Folklor*, Yıl: 15, S.58, 2003, s. 67.

kom u uluslar ya da rakip hanlar tarafından öldürülmektedirler. Bu durum, destanın ilerleyen bölümlerinde ya anacak olayların en önemli habercisidir; çünkü, anası-babası öldürülen, obası ve ulusu ya malanan bahadır, intikam seferine çıkacaktır.”³ Bu makalede Kırgızların bazı destanlarından hareketle intikam duygusunun Kırgız destancılık gelene ine yansıması incelenmiştir. Çalı mada Kırgızların “Manas”, “Semetey”, “Er E im”, “Kozuke ve Bayan”, “Munduk ve Zardık”, “ ırdakbek”, “E imkul ve Zuura”, “Canıl Mırza”, “Kocaca ” olmak üzere dokuz destanı ele alınmıştır.

Kırgız destanlarında intikam duygusu

ntikam duygusu ya anan bir takım olumsuz olaylar sonucu hissedilmektedir. Ki inin, tanımadı ı birine kar ı herhangi olumlu/olumsuz bir his beslemesi mümkün de ildir. Çünkü tanımadı ı ki i, onun için bir yabancısıdır. Onunla, ne sevinece i ne üzülece i ne de kıskanaca ı herhangi bir olay ya amamı tır. Söz konusu durum Kırgız destancılık gelene inde de bu ekilde görünmektedir. Yani, destanda intikam duygusu belli olaylar neticesinde ortaya çıkmaktadır. Kırgız destancılık gelene ine yansıyan intikam hissi, dü mana kar ı olabildi i gibi uzak/yakın akrabaya, hatta e e, o ula, babaya, toruna kar ı da beslenebilmektedir. Mesela “Semetey Destanı”nda Cakıp, o lu Köbö ’ün hanlı mın korunması için torunu Semetey’i zehirlemeye çalı maktadır.⁴ Aynı destanda Kanıkey, kaynatası Cakıp’ı ve kayını Köbö ’ü kendisine yapılan haksızlıklar sonucu öldürtür ama di er kayını Abıke’yi ba ı lamak ister. Kocası ve üvey o ullarına _ u i olan Çıyırđı, Abıke’nin ba ı lanması dü ünçesinden dolayı Kanıkey’e _ zıp kendisine koca arad ını söyleyerek Abıke’yi de öldürtür. “Semetey”in sa Cumabek Uulu varyantı ıke’yi Kanıkey’in bizzat kendisi öldürmektedir. Bu durum destanda öyle dile getirilir:

Ka an Sırgak’ın keskin bıça ını,
Sapından tutup aldı.
Kınından çekip çıkarıp,
Erkek gibi olan Kanıkey,
Kafalarını kesip attı

³ *agm.* s. 68.

⁴ Aylin Koç, yüksek lisans tezi olarak hazırladı ı bu çalı mada Sayakbay Karaleyev, Togolok Moldo ve apak Rısmendeyev’in anlattı ı varyantları bir araya getiren Aalı Tokombayev’in “Semetey” adlı eserinden yararlandı ını ve çalı manın yarısını üstlendi ini, gerisinin Zeynep Adıgüzel tarafından hazırlandı ını

Abıke, Köbö a abeyini,
Erkek gibi olan Kankey,
Sırayla kesti⁵

Destandaki bu aile içi çatı maları reel (gerçek hayatta kar ıla ılması) olmasına ra men intikam hissinin birbirini öldürecek kadar ileri derecede olması dikkat çekicidir. Dolayısıyla dedenin toruna, e in kocaya, ye enin amcaya, gelinin kaynatasına ve kayınlarına bu denli kinlenmesi de dü ündürücüdür. Lang Ying'in belki de Manas destanındaki bu aile içi çatı maların kayna ını açıklayabilecek olan dü ünceleri de oldukça ilginçtir: "Tanrıdan çocuk dileme motifi Türklerin epik eserlerinde çok yaygındır. Manas, Tanrı tarafından gönderilmi tir. Onun destandaki Cakıp ile kanda lık ili kisi yoktur. Destanda Cakıp sık sık o lu Manas'la ters dü er, dü manla i birli i yaparak Manas'a suikast bile düzenler."⁶ nceledi imiz varyantlarda Cakıp'ın o lu Manas'ı öldürme dü üncelerini destekleyen mısralara rastlamadık. Aksine, destanda Manas'ın babasına saygısını ve sevgisini gösteren pek çok örnek bulunmaktadır. Ancak, o ul ve babanın ters dü tü ü durumlar söz konusudur. Mesela Sagınbay Orozbek Uulu varyantında Kalmukları dövmesinden dolayı babası Cakıp'ın, sırf Kalmuklardan korktu u için kendisine kızmasını gururuna yediremeyen Manas babasına öyle cevap verir:

Korgolop cürüp kün körböy,	Sürülerini koruyarak rahat gün geçirmedim,
Koyo koysom ne bolor	Bıraksaydım tek ba ına ne olacaktı
Kalmaktan meni kaç debey	Kalmuk'tan bana kaç demeyi bırakıp
Atake kaytıp özün cönögün!	Babacı ım sen kendin gitmelisin! ⁷

Aile içi çatı maların yo un i lendi i "Manas Destanı'nın "Semetey" kolunda, artık dünya hakimiyeti mefkuresi yerini aile içi mücadelelere bırakmı tır. Semetey, her ne kadar babasının bayra ını devralmaya çalı sa da gerek aile içi hesapla malar gerek kırk yi idin ihaneti onun istediklerini tamamıyla gerçekle tirmesine engel olmu tur. Bu yönüyle destan, tarihte yerini almı Türk imparatorluklarının ba ındaki hanedanların hayatlarının âdeta bir

⁵ Yasin erifo lu, *Manas'ın Semetey Kolunda (sa Cumabek Uulu Varyantı) Çekimli Füller*, Ni de Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Ni de 2003, s. 140.

⁶ Ying'in dü üncesine göre bir kan torbası içinde dünyaya gelen Manas, aslında Cakıp'ın o lu de ildir. Çünkü Manas bir "kan torbası"ndan çıkmı tir. Ling'in bu kanaate nasıl vardı ı hakkında bir fikrimiz yok. Ancak kanaatimizce bu dü üncede öyle bir haklılık payı var ki, o da Kur'an-ı Kerim'de bize verilen çocukların sadece bir emanet oldu u ve bizim yanımızda oldu u sürece onları koruyup kollamamız gerekti i ifade edilmektedir. Çünkü bu dünyaya gelecek bütün insanların ruhları ta "kavl-u bela"da yaratılmı tır ama onların fiziksel bedenleri anne-babalar vesilesiyle bu dünyaya gelmektedir. Ying, Lang, "Manas'taki Motifler ve Onların Kültür çeri i" (çev. Alimcan nayet), alimcaninayet.com/upload/vhht5fwtz6z.pdf

⁷ Abdıldacan Akmataliyev, S. Musayev, *Kırgız Destanları 6*, (TTA: Fikret Türkmen- urubu Uraimova), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 190-191.

özetidir. Hanlık mücadelesinin Hun, Göktürk, Selçuklu ve Osmanlı ba ta olmak üzere Mo ol, Timur vd. imparatorluklarda gerçekleşti i herkesin malumudur. Kurmanbek de babasının kendisine Teltoru atı vermemesinden dolayı ona için için kinlenmekte ve zaman zaman niçin babasını öldürüp ondan zorla atı almadı ı sorusunu kendisine sormaktadır. Kısacası intikam duygusu; dü mana, rakibe, yakın ya da uzak bir akrabaya kar ı beslenebilir. Hatta, Kırgız destancılık gelene inde do adaki varlıklar bile insana kar ı bu duyguyu besleyebilmektedir. Sur Eçki'nin, soyunu yok etti i için Kocaca 'a kar ı büyük bir kını vardır.

Akrabaya kinlenme ve ondan intikam almanın bir di er örne i “Canıl Mirza”da geçer. Canıl, kendisine yıllarca eziyet edip horluk çektiren kocası Kalmatay'ı besledi i kinle acımadan öldürür:

Kekirtekke caa menen	Gırtla ma ok ile
Atkan Canıl mına o o.	Vurmu i te u Canıl.
Aybaltalap kak ba tı	Balta ile yarıp ba ı
Çapkan Canıl mına o o.	Vuran i te u Canıl.
Kaçıp berdi casoosu,	Kaçıverdi askerleri,
Birden-birden cayılıp.	Kısım kısım da ılıp.
Catıp kaldı Kalmatay	Yatıp kaldı Kalmatay
Ba ı cerge sayılıp.	Ba ı yere saplanıp. ⁸

ntikam hissini ortaya çıkaran bir sebep de ihanettir. Dı dü manlara kar ı zafer kazanan Kıpçakların⁹ hanı Er E im, Katagan boyunun hanı olan Han Tursun'dan intikam alır. Çünkü Han Tursun, E im'in ona emanet etti i halkını esir etmi , mallarına el koymu ve e lerinden birini kendisine zevce etmi tir. Bu durumu Er E im sezmi ve ordusundan önce memleketine dönmü tür. Yurdunda kimseyi bulamayınca civar bölgelere bakmı ve ilk evlendi i e iyle kar ıla mı , bütün olan biteni ondan ö renmi tir. Karısının kahraman E im'e söyledikleri:

Kızdarıbiz küñ bolup,	Kızlarımız cariye olup,
Kıynoonu tartgan umduk da.	Eziyet çekmi ti.
Kiçi tokol suluusun,	Küçük kuma güzelini,
Alıp algan han Tursun.	Almı tı Han Tursun.
Ençisine bir kıyla,	Çeyizine bir sürü,
Malımdı algan han Tursun.	Hayvanlarımı aldı Han Tursun.

⁸ Aynek Caynakova, *Canıl Mirza*, (TTA: Mehmet Aça), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 98.

⁹ Destanda geçen Kıpçaklar, bildi imiz Kıpçaklar olmayıp hâlâ Kırgızistan'da ya ayan bir Kırgız urusudur.

Örü ümdü aralap, Meralarımı dola ıp,
Cılıkımdı soyup toy bergen. Atlarımı kesip dü ün yaptı.
Ençisine iki miñ, Çeyizine iki bin,
rgemden bölüp koy bergen. yilerini ayırıp koyun verdi.
Al körör köz koynunda, O güzel gözdesi koynunda,
Han Tursun menen catkan çak. u anda Han Tursun'la yattı ı bir dönemdir.¹⁰

Er E im, hem dostu Han Tursun'un hem de küçük karısının ihanetine u ramı tır. Bu yüzden kervancı bir tüccar kılı ına girip Han Tursun'un kalesine girmi tir. Altı günlük sava tan sonra Han Tursun'u öldürüp halkını kurtarır ve yapılan ihaneti kar ılıksız bırakmaz.

Onun kaleye giri i ve intikam alı ı destanda öyle anlatılır:

Eñçeger boyluu er E im Kısa boylu yi it E im
Çep oozuna keldi ele. Kalenin yanına gelir.
Karañda kaytargan Karanlıkta nöbet tutan
Karoolgo salam berdi ele: Bekçilere selam verir:
-Assaloomualeykum, -Selamünaleyküm,
Sakçılarım arbangnar, Bekçilerim selamaette olun,
Alıskı coldon kelatam, Uzak yoldan geliyorum,
Aada tırıp salbañnar, Ba ka birine benzetmeyin,
Kerben ba ı men bolom, Ben kervan ba ıyım,
Be cüz töönü ba kargan, Be yüz deveyi yöneten,
Kiree tartıp baratam, Kervanı götürüyorum,
Kette aar Ka gardan. Büyük ehir Ka gar'dan.¹¹
Katagandın han Tursun, Kataganların han Tursun'u kandırıp,
Aldatıp çebin açtırıp. Kalesini açtırır.
Altı küñü uru up, Altı gün sava ır,
Aybaltasın suuru up Sava baltalarını çekerek
Kıyamattay uru up, Cehennemdeymi gibi sava ırlar,
Hanın kolgo tü ürüp, Hanını yakalar,
Kolu-butun baylatıp, Elini aya ını ba latarak,
Korduk menen aydatıp, A a ılayıp koyun gibi sürdürür,

¹⁰ Abdıldacan Akmatliyev, M. Mukasov, G. Orozova, *Kırgız Destanları 2* (TTA: Ca tegin Turgunbayer), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 120-121.

¹¹ *age.*, s. 126-127.

Öçün alıp du mandan, Öcünü alıp dü manından,
Eline ko up maldı alıp. Halkıyla birlikte mallarını geri alır.
Kalkın toluk köçürüp, Bütün halkını göçürerek,
Han Tursun atın öçürüp. Han Tursun adını yok eder.¹²

Kırgızların “ ırdakbek Destanı”nda da ihanetten dolayı kin hissi ortaya çıkmaktadır. ırdakbek’e ihanet ederek dü mana kaçan karısı, dü man hanı Çagay tarafından öldürülerek ırdak’ın öcü alınmıştır. Bu olaydan sonra ırdakbek’in mertliği, cesareti, iyi kalpliliğini anlayan Çagay onunla dost olur. Çagay Han, ırdak’ı terk edip kendisine gelen ırdak’ın karısına siyah keçeden elbise giydirip yüzünü keserek üzerinden koyun sürüsü geçirtir ve ona kırk inek verip sa masını söyler.¹³ Bununla da yetinmeyen Çagay Han, ırdak’ın karısına unları söyler: “Kocamı hor edip imdi de ‘biz’ dedi ine bak. Zavallı ırdak’ın çektiği horluğun öcünü aldım, yüzü karayı acı acı a lataca ım, artık ondan so udum. Sa salım bırakmadan öldürmek gerek!” O, bu sözlerden sonra bütün halkını çağırır, yüzü kara kadını nizamlı kalabalık halkın ortasına getirip iki baca ından balar, ipin uçlarını iki devenin boynuna balar ve iki tarafa sürerek onu parçalara ayırır ve böylece Han ırdak’ın intikamını alır.¹⁴

Kırgızların “E imkul Menen Zuura” destanının kahramanı Altın Kökül Genç Aydar sevgilisini ararken karısıyla ihtiyardan Temirkan’ın memleketini sorunca ihtiyar, birçok insanın Temirkan’a kin beslediğini sözlerle belirtir:

Temirkaña kara tu Temirkan’ın sahibi oldu u
Altı kapka eli bar. Altı kapılı memleketi var.
Bağıp catkan alardın Onların baktıkları
Kayrat kılçı eri bar. Gayret eden yi idi var.
Alalbay cürgön alardan Alamadan ya ayan onlardan
Dalay candın kegi bar. Birçok canın öcü var.¹⁵

Kırgız destanlarında intikam alma biçimleri

1. Öldürerek alınan intikam

¹² *age.*, s. 128-131.

¹³ *age.*, s. 299.

¹⁴ *age.*, s. 301.

¹⁵ Fatma Çelebi, *Kırgız Destanları 5*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 172-173.

Kırgız destancılık geleneğine en çok yansıyan intikam alma ekleli öldürme eylemidir. Kalmuklar, Manas'ın adamlarına yaptıklarının öcünü almaya gelirler. Bu durum destanda şöyle geçer:

Añdap tursa artınan	Arkasından dikkatlice bakınca
Cılıkıçısın tokmoktop	Seyislerini döverek
Altı zubun kalmagı.	Altı müfreze Kalmuk geliyormu .
On çaktısı çoğulup,	Yaklaşık on ki i birle ip,
Ortogo alıp kuuganı.	Ortaya alıp kovalıyordu. ¹⁶

Kalmuklar, Manas ve babasına yaklaşıarak Cakıp'ın etrafını sarıp onu dövmeye başladınca Manas dayanamaz, onları dövmeye başlar ve reislerini öldürür:

Kaçırıp kirdi ca Manas,	Saldırdı genç Manas,
Kalmaktardın sonuñan.	Kalmukların arkasından.
Ukuruğtun uçunan karmap alganı	Kementli sırtının ucundan tuttu
Kalmaktın Kortuk başı çımsın	Kalmukların Kortuk reisine
Kaçırıp kelip ca Manas	Saldırdı genç Manas
Kak töböğö salgandı.	Tam kafasına vurdu.
Mee ukurukka cabıldı.	Beyni sırtına sıçradı. ¹⁷

Kahraman Er Erim de kendilerine sürekli saldıran Kalmukları öldürmek, öcünü almak amacıyla onlara saldırır. Er Erim, düşmanın liderini ele geçirmediği sürece kendisinin savaşta kazanmı olduğunu düşünmez. Bu yüzden Kalmukların lideri Acaan'ı öldürünceye kadar onun peşinden gider. Çok uzun uzun anlatılan bu savaş ve kovalama sahnesi kısaca şöyledir:

Al cerdegen köp kırgız	Oralarda yaşıyan kalabalık Kırgızlar
Çabılıp kalgan el o o.	Yaşıl malın olan halktı.
Tuu kötörgön ko başı,	Sancak tutan bölük başları,
Tulpar mingen umdarı.	Savaş atlara binen hilekarları.
Alaman koyup, at koyup,	Disciplinli hücum ederek, atları koşturarak,
Kaçırıp nayza sunganı.	Saldırırlar mızraklarıyla.
Er Erim uraan çakırıp,	Er Erim savaş açarak,
Er Ürbüm dep bakırıp.	Yiğit Ürbüm diye başlar.
Eki caktan kalın kol	ki yandan kalabalık ordusu
Kaptap kaldı kaçırıp.	Kuşağıyla saldırır.

¹⁶ Akmataliyev vd., *Kırgız Destanları* 6, s. 190-191.

¹⁷ *age.* s. 194-195.

Kuday betin körsötpö,
Kuykalanıp cer beti.
Eldi cara kaçkanda,
Er kanatı arp kula
O ondo kulak capırıp
Üntündögü er E im,
Er Ürüm dep bakırıp,
Enkeyip nayza saldı ele.
Kır arkanın toomu dep,
Kıy süböögö maldı ele.
Kalmaktardın Acaanı,
Kandeke catıp soylodu.

Allah göstermesin,
Yeryüzü yakılır.¹⁸
Halkın arasından geçerek kaçınca,
Yi idin kanatları arp Kula
O an kulaklarını büker,
Üzerindeki Er E im,
Er Ürbüm diye ba ırarak,
E ilerek mızra ı vurur.
Bel kemi i ortası diye,
Kuyruk sokumuna batırır.
Kalmukların Acaan'ı,
Çukura yıkılıp uzanır.¹⁹

Kırgızların ba ka bir destanı olan “Munduk-Zardık”ta da Cadı Mastan’ın iki çocu unu anne babasından ayırdı ı anla ılınca Çançarkan Han, Cadı Mastan’ı ve ona yardım eden altmı karısını öldürerek öcünü almı olur:

Enesin ortogo aldı eki bala Annesini ortaya alır iki çocuk
Mastan kaçmak boldu cüzü kara. Mastan kaçacak oldu hain.
Kırk cigit mastanını keldi karmap Kırk yi it Mastan’ı yakalayıp gelir
Eki kolun arkasıga bekem baylap, ki elini arkasına sıkı ba layıp,
Ölü kö celmoguzdun közü caynap. Ölmekten korkuyordu cadaloz.
Ölümgö al celmoguz kelgen anık. Cadaloz gerçekten ölümle bulu ur.²⁰

Temirkan, o lunu öldüren Aydar’dan öcünü almak için devini uyandırır ve ondan Aydar’ı öldürmesini ister. Fakat ola anüstü bir güce sahip olan Altın Kökül Genç Aydar pe inden gelen Temirkan’ın devini de öldürür:

Kargaday bolgon bir bala Karga gibi bir bala
Kan içmeni öltürüp, Kan çme’yi öldürüp,
Ka ayttı menin közümdü. Kör etti benim gözümü.
Kalanın baarın kıyrattı. ehrin tamamını parçaladı.
Kayratın bolso alıp ber Cesaretin varsa alıver
U ul coodon öçümdü. Bu dü mandan öcümü.²¹

¹⁸ Akmataliyev vd., *Kırgız Destanları 2*, s. 76-77.

¹⁹ *age.*, s. 94-95.

²⁰ *age.*, s. 236-237.

Kılıç menen Er Kökül,
Karmar kolun u ul dep,
Oñ iyindin tu u dep
Kıya çaap öttü emi.
Albars menen suugargan
Anık bolot kurç eken.

Kılıç ile Er Kökül,
Tutacak elin bu diye,
Sa omuzun u diye
Koparıp bıraktı imdi.
Çelik ile sulanmı
üphesiz keskin imi . (Çelebi 2007: 246-247)

Esas itibariyle büyük ölçüde Kırgızların iç mücadelelerinin konu edildiği “Canıl Mırza Destanı”nda Canıl, atlarını çalan Tülkü ve adamlarını öldürerek intikamını alır:

Katılgandın katığı
Dedi dağı kak attı.
Udaası menen be attı,
O entip Canıl öç aldı,
Cılıkısın takır büt aldı.
Atağı çıgıp dalayga,
Andan beter küç aldı.

Saldıranın cezası
Dedi de yine tam ortadan vurdu.
Sırayla be kez attı,
Böyle edip Canıl öç aldı,
Bütün yılıkısını geri aldı.
öhreti yayılıp bozkıra,
Eskisinden daha da güçlendi.²²

2. Maddi cezaya çarptırarak alınan intikam (malın alınması)

Kırgız destancılık geleneğinde, destan kahramanları haberli veya habersiz, iyi veya kötü hangi niyetle olursa olsun yapılan kötülüğü karılsız bırakmazlar. Mesela “Er E im Destanı”nın kahramanı Er E im, haber vermeden hayvanlarını kendi meralarında otlatan Tügölbay adlı tanımadığı birine bunun hesabını sormak ve öcünü almak istemektedir. Bunu da Tügölbay adındaki bu zengin adamın mallarına el koyarak gerçekleştirebilir:

Er E im katuu oolugup,
Buyruk kıldı eline.
Cılıkı tiyip al dedi,
Körgön-bilgenderine.
-Cerimdi, suumdu boktogon,
Celege kulun topogon,
Kanday adam al özü,
Kabarla pay ottogon.
Çetinen tiyip alıñnar,

Er E im çok hiddetlenip,
Emreder halkına.
At sürülerine el koyun, der,
Gördüklerine, tanıdıklarına.
-Yerimi, suyumu pisleyen,
Celeye tayları toplayan,
Nasıl bir insan o,
Haber vermeden otlatan.
Kenarından saldırın,

²¹ Fatma Çelebi, *Kırgız Destanları 5*, s. 238-239.

²² Aynek Caynakova, *Canıl Mırza*, s. 31, 33.

Malına koldu salıñnar, Hayvanlarına el koyun,
Du man bolso çalıñnar, Dü man ise kesin,
Tüp kötörö çabıñnar. Hepsini öldürün.²³

Ancak Tügölbay malının pe ine dü üp sormayınca Er E im bunu merak eder ve gidip onunla tanı arak dost olur. Görüldü ü gibi ikisi de Kırgız olmasına ra men ya anan bir iki olay sonunda kahraman önce kin beslemekte, sonra da mertli inden dolayı dü manıyla dost olmaktadır. Canıl da, dı dü manlara (Kalmuk) kar ı mücadele eder ve atları ile kız karde ini zorbalıkla götüren Kalmuklardan geri alarak öcünü yerde komaz:

Lop suusunun ötkörüp Lop suyundan geçirip
Cılkını caygan katmarga. Yılıkıyı yaymı sıra sıra.
Alıp kelp cayıttan Alıp getirip otlaktan
Öçün alıp er Canıl Öcünü alarak er Canıl
Kalmaktı eptep tayıtkan. Kalmak'ı çaresiz bırakmı .²⁴

3. Düşmanı sürerek/kovarak alınan intikam

Kırgız destancılık gelene inde kar ıla ilan ba ka bir intikam alma ekli dü manı topraklarından ya da kendine yakla ilan bölgeden sürüp çıkarmaktır. Mesela ırdakbek, han olduktan sonra uzun yıllar Kırgızları rahatsız eden Kalmuk boylarını yenip onları topraklarından atarak halkının öcünü almı olur:

Kalmaktan gelgen candardı. Kalmuklardan gelen insanları.
Anciyandan aydadı. Anciyân'dan sürer.
Kongtaacı uulu Kaldañdı. Kontaacı o lu Kaldan'ın.
Küygön otun öçürdü. Yanan oca ını söndürür.
Maldan-candan geçirdi. Hayvanlardan, insanlardan vazgeçtirir.
Kaldañ tentek törönü, Kaldan yaramaz efendiyi,
Kı ında aydap köçürdü. Kı ın sürüp göç ettirir.
Aralbay degen cigitti, Aralbay adlı adamı,
Korduguna çıdabay, Horlu una dayanamayıp da,
A da köçtü tura albay. Göçer oturamayıp.
Sıpatın karap korkkondon, Gücünü görüp korktu undan,
ırdakka kayrat kıla albay. ırdak'a kar ı cesaret edemedi.

²³ Akmataliyev vd., *Kırgız Destanları 2*, s. 26-27.

²⁴ Aynek Caynakova, *Canıl Mirza*, s. 125.

Acırap bargan tuugandan,
nisi Acaan buudandan.
Çilde köçtü çırkırap,
Baatır ırdak kuugandan.

Karde inden ayrılıp gider,
Küçük karde i olan Acaan.
Çillede göç eder yaygarayla,
Bahadır ırdak kovdu undan.²⁵

“Er E im Destanı”nda uzunca tasvir edilen sava sahnesinin sonunda Er E im,
Kalmukları yenerek halkının intikamını alır ve onları yurdundan kovar:

Kuu kaçırğan tuygunday,
Kulaga mingen kelbeti.
Erdin eri kaçırssa,
Cıgıldı kalmak celdeti.
A kıykırık, kuu süröön,
Cerdin cüzü tumandan.
Kalmaktardı ürkütüp,
Kaptap kuup baratat.

Ku uya saldıran do ana benziyor,
Kula atının üzerindeyken kılı ı.
Yi itlerin yi idi hücum edince,
Yere dü er Kalmuk cellatları.
Feryatlar, sava haykırı ları,
Yerin yüzü sis duman olur.
Kalmukları korkutup,
Ku atarak kovalarlar.²⁶

Karabay kelin almak Sarıbaydan. Karabay gelin alacaktı Sarıbay'dan.
Atandın eelep kaldın bardık malın, Babanın tüm malına sahip oldun,
Artıkça Bayan suluu senin carın. Özellikle güzel Bayan senin yarindir.
Köpkönün men kempirge körsötpöstön, ımarıklı ımı ya lı kadına gösterece ine,
Kaylığın Bayan suluu cetip alğın. Nasibin olan güzel Bayan'a ula ıp al.²⁷

5. Bir yerde mahsur bırakarak alınan intikam

Kırgızların ilginç destanlarından biri olan ve bir bakıma insanla do a arasındaki ili kiyi ele alan “Kocaca ” destanında Sur Eçki, Kocaca 'tan intikam almak ister. Çünkü avcı neredeyse onun soyunu kurutmuş tur. Sur Eçki'nin bedduası sonucunda Kocaca kayalıkta kalır. Abletim kayasında mahsur kalan Kocaca 'ı halkı ne yapsa oradan indiremez. Eçki, böylece Abletim kayalı nda mahsur bıraktı ı Kocaca 'tan öcünü almı olur. Sur Eçki bunu öyle dile getirir:

Baldarımdın biri çok,	Çocuklarımdan biri kalmadı,
Kalğan ba ım soo koyboy,	Ba ımı rahat bırakmaz,
Özümdü kuup kıynadı.	Beni kovalayıp eziyet etti.
Barbagan toom kalbadı,	Gitmedi im da ım kalmadı,
Eçkinin bersen tilegin,	Eçki'nin kabul edersen dile ini,
Mergendin askada kalsın candarı!	Avcının kayalıkta kalsın canı!
Kapalangan Eçkinin,	Kederlenen Eçki'nin,
Kabıl boldu tilegi.	Kabul oldu dile i.
Mergendin turgan askası,	Avcının durdu u kaya,
Meltiregen zoo bolup,	Parlayan bir ta olup,
Asmanga cakın tireldi.	Gökyüzüne yükseldi.
Açıldı salgan tumanı,	Açıldı saldı ı duman,
Kocaca tiktep karasa,	Kocaca dikilerek baktı nda,
Ayak-ba ı kerilgen,	Ba tan aya a gerilmi ,
Askanın orto çeninde	Kayanın orta yerinde
Kargaday bolup turabı.	Ufacık durmuyor mu. ²⁸
Turgan cerin Abletim,	Kaldı ın yer Abletim,

²⁷ age., s. 144-147.

²⁸ Abdıldacan Akmataliyev, K. Kırbayev, *Kırgız Destanları 3* (TTA: Fikret Türkmen-Gülsine Uzun-Baki Bora Hança), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 184-185.

Kocaca ölgön aska- dep,
Ayta cürsün belgilep.
Kuugan menen karmatpay,
Sur eçki tübü cendi- dep.
Sur eçki ketti cerine,
Cettim go dep kegime.

Kocaca 'ın öldü ü kayalık diye,
Söyleyip dursun göstererek.
Kovaladı ı halde yakalanmayan,
Sur Eçki sonunda yendi diye.
Sur Eçki gitti yerine,
Aldım ya intikamımı deyip.²⁹

Sonuç

Netice itibariyle Kırgız destancılık geleneğine yansıyan intikam hissi, yapılan kötülük ya da ihanet sonucu ortaya çıkmaktadır ve bu duygu dümana, rakibe, yakın ya da uzak bir akrabaya karşı beslenebilmektedir. Yani, diğer duygular gibi intikam hissi de geçmişte belli bir yaşantıyı gerektirmektedir. Ancak bu hissin ortaya çıkmasına neden olan olaylar olumsuz olaylardır. Intikam alma ise bu hissin yoğunluk derecesine bağlı olarak muhatabını öldürme, maddi bir cezaya çarptırma, bir yerde mahsur bırakma, sürme, sırrı açıklama vs. eylemlerde belirmektedir. Ancak intikam almalar daha çok öldürme eylemlerinde kendini göstermektedir. Ayrıca Kırgız destancılık geleneğindeki intikam duygusunun abartılı olmaktan ziyade insanların karşılaştıkları/ karşılaştıkları abartılı gerçekliklerle destanlara yansıdığını da ifade etmek gerekir.

Kaynaklar

- Aça, Mehmet, “Türk Kahramanlık Destanlarının Öksüz-Yetim Bahadırları”, *Milli Folklor*, Yıl: 15, S.58, 2003, s. 67-75.
- Akmataliyev, Abdıldacan, M. Mukasov, G. Orozova, *Kırgız Destanları 2* (TTA: Ca teğin Turgunbayer), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Akmataliyev, Abdıldacan, Kene Kırbayev, *Kırgız Destanları 3* (TTA: Fikret Türkmen-Gülsine Uzun-Baki Bora Hança), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Akmataliyev, Abdıldacan, S. Musayev, *Kırgız Destanları 6*, (TTA: Fikret Türkmen-Uraimova), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Caynakova, Aynek, *Canıl Mirza*, (TTA: Mehmet Aça), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- Çelebi, Fatma, *Kırgız Destanları 5*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

²⁹ *age.*, s. 192-193.

Koç, Aylin, *Semetey*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1998.

erifo lu, Yasin, *Manas'ın Semetey Kolunda (sa Cumabek Uulu Varyantı) Çekimli Fiiller*, Ni de Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Ni de 2003.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Ying, Lang, “Manas'taki Motifler ve Onların Kültür çeri i” (çev. Alimcan nayet), alimcaninayet.com/upload/vhtt5fwtz6z.pdf, eri im tarihi: 12.05.2010.